

INDEX-KATALÓGUS, CÍMSZAVAS KATALÓGUS.*

A magyar könyvtárügyi terminológia bizonytalansága következtében tanácsosnak látszik referátumom címét lefordítani: a Schlagwort-, illetve a Stichwort-katalógusról kell beszélnem. Legyen szabad „megmagyarosítanom“ őket s a továbbiakban a Schlagwort-katalógust index-katalógusnak, a Stichwort-katalógust pedig címszavas katalógusnak neveznem.

Az index-katalógus a reál-katalógusnak fiatalabb formája ugyan, mint a szisztematikus szakkatalógus, egyre növekvő népszerűsége azonban mintha kezdené elhomályosítani a szisztematikus szakkatalógus nimbuszát: az utóbbi évtizedekben meglehetősen sok hívet szerzett az a nézet, hogy a szisztematikus katalógus menthetetlenül kiöregedett s rövidesen teljesen ki fogja szorítani az index-katalógus. Ezért, ha ez utóbbi előnyeivel és hátrányaival tisztába akarunk jönni, legcélszerűbb a szisztematikus katalógussal vont párhuzamból kiindulnunk. Az index-katalógus hívei favoritjuknak következő érdemeire szoktak rámutatni: 1. Az index-katalógus nem szorítja Prokrustes-ágyba a könyvanyagot, amint ezt a szisztematikus katalógus teszi. Témákat, melyek tudományos rendszerbe csak nehezen és erőszakosan illeszthetők be, minden nehézség nélkül tud elhelyezni. Amíg például a szisztematikus katalógus az olyan (és hasonló) tárgyakat, mint a gyorsírás, röstelkedve dugdossa hol az írástörténet, hol a kereskedelmi, illetve üzleti organizáció, hol pedig a nem túlságosan sok szellemmel kieszelt „ügyességek“ fiókjába, addig az index-katalógus számára ez a probléma nem is létezik, egyszerűen és fejtörés nélkül odakerül a cédula fejére a „gyorsírás“ rendsző s a dolog el van intézve. Ebből a rugalmasságból önként

* A m. könyvtárosok és levéltárosok országos kongresszusán 1936. október 3-án tartott felolvasás.

adódik a második előny, tudniillik az, hogy az index-katalógus könnyebben alkalmazkodik a tudományoknak a katalógus felállításakor még előre nem látható fejlődéséhez, nehézség nélkül iktat be új diszciplinákat és témaköröket s így nem évül el oly gyorsan, mint a szisztematikus katalógus. A harmadik előny, hogy nem kénytelen egy-egy témát, illetve problémát annak különböző vonatkozásai szerint úgy szétdarabolni, szétszórni, mint a szisztematikus katalógus, amely például az öngyilkosság kérdését tárgyaló műveket, hol a teológiához, hol a büntetőjoghhoz, hol a szociológiához, esetleg a pszichológiához, majd megint a statisztikához, vagy a közigazgatáshoz kénytelen beosztani s így nagyon megnehezíti az ugyanazon kérdés különböző oldalaira vonatkozó irodalom összegyűjtését. Az index-katalógusban mindez gyönyörűen együtt van, ha tetszik az „öngyilkosság” rendsző mellé még felvehetjük a mű szempontját is alrendsző formájában s így az olvasót nem csupán megkíméljük minden keresgéléstől és fejtöréstől, hanem még az illető tárgy egész problématikájába is bevezetjük. És ezzel már érintettük az index-katalógus negyedik s általában a legjelentősebbnek tartott érdemét is, tudniillik könnyű hozzáférhetőségét, melynek különösen a tudományos képzettséggel nem rendelkező könyvtárlátogatók számára van nagy értéke. Azt szokták mondani, hogy az index-katalógus használata nem feltételez több előképzettséget, mint az alfabetum ismeretét, a szisztematikus katalógus használójának viszont tisztába kell jönni azzal a szisztémával, amelyre a katalógus fel van építve s meg kell keresnie ebben az őt érdeklő kérdés helyét, — egy kellemetlen előmunkálat, amelyen a képzettség nélküli könyvtárlátogató esetleg mindjárt megfeneklik s melyet a tudományos képzettségű is szívesen elkerül, ha lehet. Már pedig, ha van a könyvtárnak index-katalógusa, akkor lehet.

Legalább is ezt állítják az index-katalógus hívei, akik szerint tehát ez a katalógustípus sokkal tökéletesebben oldja meg a reál-katalógus feladatait, mint a szisztematikus szakkatalógus. Nem kell azonban valami impozáns könyvtári gyakorlat ahhoz a felfedezéshez, hogy az érdemnek a könyvtárkezelés terén is két oldala szokott lenni. Ennek az igazságnak a demonstrálására nagyon alkalmasak az index-katalógus mellett szóló és az első pillantásra tényleg meggyőző fenti érvek. Vegyük sorra őket.

Az első érv feltétlenül helytálló, az index-katalógus tényleg minden nehézség és kényszer nélkül helyez el bármely témát és könyvet. De ennek az előnynek a gyakorlati értéke távolról sem olyan nagy, mint amilyennek látszik. A szisztematikus katalógus megszerkesztésénél a logikailag hibátlan tudományos szisztematika másodrendű fontosságú, a főkövetelmény a gyakorlati szempontból való alkalmasság, az igazodás a könyvtár speciális szükségleteihez. Mi nehézséget okozhat tehát a tudományok területén kívül eső materiák elhelyezése a szakrendszerben? Ha másképp nem megy, nyitunk nekik külön szakokat, s ha erről a szakrendszer áttekintésében, illetve esetleg betűrendes mutatójában kellőképpen tájékoztattuk a publikumot, teljesen kielégítően oldottuk meg a feladatot.

Az első érv tehát súlytalan. A második — az index-katalógusnak a szisztematikusnál könnyebb alkalmazkodása a tudományok fejlődéséhez — tarthatatlan. Miért lenne könnyebb egy újonnan kialakult tudományág, vagy újonnan felvetődött tudományos probléma számára új rendszót kreálni, mint új szakot, vagy alszakot? Legrosszabb esetben beiktatunk a szakjelzésbe egy további betűt, vagy számjegyet, ez semmibe sem kerül és pedantéria volna azt mondani, hogy említésreméltoan komplikálja a szakjelzést. A tudományok fejlődésének nyomon követése nem ezen a ponton, hanem csakis az átmenet áthidalásánál okoz a reál-katalógusnak nehézségeket. Amíg a lassan megszülető új tudományág el nem jutott a végleges fel- és elismeréshez, amíg egy új tudományos probléma végleges formát nem öltött és világosan el nem határolódott a környező kérdésektől, addig a könyvtáros természetesen nem tehet egyebet, mint azt, hogy jól-rosszúl beleszorítja reál-katalógusának régi keretei közé, akár szisztematikus, akár index-katalógus lett legyen ez a reál-katalógus. Amikor viszont új hajlékot alapít az új materiának, akkor revízió alá kell vennie az előzményeket. Az egyetlen megnyugtató megoldás, végigkutatni szisztematikus katalógus esetén mindazokat a szakokat, index-katalógus esetén pedig mindazokat a rendszavakat, amelyekről feltehető, hogy azelőtt került oda is az új szakba, illetve az új rendszó alá tartozó anyag s ezt *onnan* kiemelve áttelepíteni *ide*. Ez az eljárás azonban semmivel sem

lesz egyszerűbb, vagy gyorsabb index-katalógus, mint szisztematikus katalógus esetén.

Az index-katalógus mellett szóló harmadik és negyedik helyen említett érvek, tudniillik az egy és ugyanazon tárgyra, például az öngyilkosságra vonatkozó anyagnak együttmaradása és az index-katalógusnak könnyű, a „rendszer“ előzetes tanulmányozását nem igénylő hozzáférhetősége, már sokkal súlyosabbak. Velük áll vagy bukik az index-katalógus fölénye a szisztematikus katalógus fölött. Mielőtt azonban efölött a két érv fölött kritikát mondanánk, vessünk egy pillantást az index-katalógus prakszisára.

Amint tudjuk, az index-katalógusban a címléírás élére rendszó, Schlagwort kerül, amely a könyv tartalmát az illető ország nyelvén találóan, szabatosan és kimerítően jellemzi, még pedig az általános szóhasználatból vett kifejezéssel, vagyis olyannal, amelyről feltehető, hogy az átlagos könyvtárlátogatónak is ez a szó fog eszébe ötleni, amikor ilyen tárgyú könyvet keres. Az index-katalógusban tehát, ellentétben a szisztematikus katalógussal, nincsen meg minden tárgynak a maga előre megállapított helye, amelyet a könyvtárosnak — miután kellőképen tisztába jött a kezében levő könyv tartalmával — csak meg kell keresnie. A Schlagwort megformulálásával a könyvtáros egyúttal afölött is dönt, hogy a cédula *hova* kerül a katalógusban. Erre azt lehetne válaszolni, hogy bizony ezt nem a könyvtáros dönti el, hanem a könyv tartalma, — ez éppúgy előre megszabja minden könyv helyét az index-katalógusban, mint a szisztematikus katalógusban. Ha egy könyv címe — azaz helyesebben tárgya — „világtörténet“, akkor ez a könyv természetesen a „világtörténet“ rendszót kapja, a helye tehát meg van határozva és a könyvtárosnak nincs módjában önkényeskedni.

Csakhogy a gyakorlatban alig akad könyv, amelynél a megoldás ilyen egyszerű és egyértelmű lenne. Az első nehézséget a szinonimák okozzák. Nyilvánvaló, hogy a „világtörténet“, „egyetemes történet“, „az emberiség története“ címetek viselő munkákat, függetlenül ezektől az eltérő címformáktól, egy rendszó alatt kell egyesíteni, még pedig az alatt, amelyik a legáltalánosabban használt, amelyik az átlagos könyvtárlátogatónak először jut eszébe. A könyvtárosnak tehát minden ilyen esetben

választania kell, de persze mindig utána is kell néznie, hogy ő és elődei a multban a lehetséges megjelölések melyikét választották s bizonyos fokig alkalmazkodnia is kell a mult prakszisához. A nagy kérdés itt az, hogy a könyvtáros választása a lehetséges megoldások között mindig a legtalpraesettebbre fog-e esni?

Még egy további probléma is merül fel azonban a fenti példával kapcsolatban. Bizonyára akad könyvtáros, aki amellet kardoskodik, hogy a rendszó „történet, egyetemes“ legyen, mert így a „történet, magyar“, „történet, Kiskunhalas“ címszó közélébe kerülhet, vagyis a történeti irodalom egy helyen gyűlik össze. A katalógus egysége érdekében ezt a vitás pontot persze el lehet intézni egy elvi döntéssel, amely például a fenti példában a „világtörténet“ és „magyar történet“ címszavak javára szólhat, azzal az indokolással, hogy a „történet“ szó előrevetése a szisztematikus katalógus szempontját juttatná érvényre s hogy az index-katalógus feladata nem az, hogy a tudományágak szerint állítsa össze az anyagot, hanem az, hogy az egy tárgyra — tehát pl. az öngyilkosságra, Magyarországra, Kiskunhalasra — vonatkozó irodalmat gyűjtse össze egy helyen, tekintet nélkül a szempontra, amelyből az egyes munkák az illető tárggyal foglalkoznak. Persze a könyvtárlátogatót erről és a számtalan többi hasonló elvi döntésről tájékoztatni nem lehet, illetve még sokkal körülményesebb volna, mint szisztematikus katalógus esetén a szakrendszeréről, s így az bizony a legkövetkezetesebben keresztülvitt elvek ellenére is gyakran fogja a katalógust következetlennek, kiismerhetetlennek találni. S emellet az elvi döntések értéke és érvényük határa is kérdéses. Azt a könyvet, mely a magyar kartelljoggal foglalkozik, a magyar történet analógiájára „magyar kartelljog“ rendszó alá állítjuk? Nem valószínűbb, hogy az olvasók többsége „kartelljog“ alatt fogja keresni?

Megengedjük, hogy ezek a nehézségek még aránylag könnyen eliminálhatók, ha a legkisebb kétely esetében rögtön lemondunk az elvileg tökéletes megoldás kereséséről és habozás nélkül a praktikus kompromisszum útjára lépünk, tudniillik az összes lehető rendszó alatt elhelyezzük a kérdéses munkát, illetve utalókat készítünk az elvileg helyesnek tartott rendszóra. De a gordiusi csomó nem mindig vágható ilyen könnyen ketté. Térjünk vissza mégegyszer a szinonimákra. Nem ritka eset, hogy az

általános szóhasználat egyes összetételekben az egyik, másokban megint egy másik szinonima megtartását követeli: ebadó, ebtenyésztés, ebtartási szabályrendelet, — de már: kutyafajták, kutyabetegségek. Az egy tárgyra vonatkozó irodalom tehát szét-szóródik, ha csak nem lépünk utalókkal közbe; persze itt nem elég egy utaló ebről kutyára, hanem minden egyes előkerülő összetételről külön kell utalnunk. Az utalók tehát szaporodnak, a katalógus főérdeméből, könnyű kezelhetőségéből folyton veszít. Emellett bizony nagyon sok esetben észébe sem fog jutni a könyvtárosnak a szinonima, azaz az utalókészítés szükségessége. Nem kívánhatjuk például a filológustól, hogy mielőtt egy cédulát a könyvcím alapján a „jelzalog“ rendszóval ellátna, előbb utánanézzon a katalógusban, hogy nincs-e már egy csomó más hasonló munka „földhittel“ rendszó alatt beosztva.

Nagy nehézségeket fog okozni speciális idegen fogalmak indexelése is. Nem kell messzire mennünk: nálunk sem a könyvtáros nem fogja tudni, hogy hova tegye, sem a könyvtárlátogató, hogy hol keresse az index-katalógusban azt a munkát, amelynek tárgya az index-katalógus. Ha „index-katalógus“ vagy „tárgyi címkatalógus“ vezérszó alá teszi, akkor mindenesetre ajánlatos lesz legalább a „Schlagwort-Katalog“, „subject-catalogue“ és a „catalogue analytique“ rendszavakról, mint jóval közismertebbekről utalót készítenie erre, szóval a katalóguson belül még egy megfordított polyglott-szótárt is kell szerkesztenie.

Egy további súlyos hibáját az index-katalógusnak a következő példán szeretném demonstrálni. Az olvasó a skorpiókra vonatkozó irodalmat keresi, skorpió vezérszó alatt talál esetleg egy-két munkát s meg van botránkozva, hogy a könyvtár csak ily csekély anyag fölött rendelkezik. Nem mindegyik olvasó lesz oly szakképzett s amellett oly szívós, hogy utánanézzon először a fölmenő rokonoknak: a „pókok“, „ízeltlábuak“, „állattan“ rendszavaknak, másodsor pedig a lemenőknek: a skorpiók 200 fajtája nevének, ahol esetleg mindenütt értékes anyagot kapna. Viszont nyilván a könyvtárostól sem lehet elvárni, hogy a „skorpió“ vezérszónál utalókat készítsen a fentemlített 203 rendszóra. Vagyis az index-katalógus — ha hű marad alapelveihez, amely szerint minden egyes munkát individuális rendszóval kell ellátnia — a szorosan összetartozó anyagot szükségszerűen

széjjelszórja az alfabetum egész hosszában, azért, mert ez az anyag a nagy összefoglaló és rendszerező munkáktól kezdve a monografiák hosszú skáláján keresztül, egészen a teljesen speciális részlettanulmányokig a különböző karakterű művek nagy tömegében van elhintve, amelyeket mind más és más individuális rendszó illet. Az index-katalógusok nagy része ezen a súlyos hibán úgy próbál segíteni, hogy összefoglaló rendszavak alatt nagyobb csoportokat alkot és ezekbe osztja be a szűkebb tárgykörű munkákat is, s azután a csoportokat szükség szerint szisztematikusan, vagy egy külön alfabetumba sorozott másod-, harmadrendű rendszavakra tagolja. Egészen hybrid megoldás, amely feladva az index-katalógus elveit és céljait, a szisztematikus katalógus eszközeivel dolgozik. Az ellentmondás persze meg is bosszúlja magát: ha egyszer elkezdjük a csoportképzést, hol van a megállás? Csak a háziskorpióról, mezeiskorpióról, sziklaskorpióról szóló részlettanulmányokat nyomjuk be a skorpió rendszó alá, vagy a skorpiókat is elsüllyesszük a pókfélék skatulyájába, vagy még tovább menjünk, esetleg egészen az „állattan” rendszóig? Közös bázist arra vonatkozólag, hogy a különböző tudományterületeken milyen fokig menjünk a tagolásban, illetve a kommasszálásban, nem lehet találni, mivel az egyes tudományágak szisztematikái alig mutatnak rokonságot egymással; de még ha lehetne is ilyen közös fokmérőt találni, az sem volna használható, hiszen a katalógus berendezésének alkalmazkodnia kell a könyvtár anyagához. Az elvszerűség tehát teljesen veszendőbe megy s az olvasó, aki lehetőleg kimerítően akar tájékozódni a könyvtárnak valamilyen kérdést illető anyagáról, tanácstalanul áll a katalógus előtt. Még sokkal tanácstalanabbul, mint azt a fenti példa alapján gondolnók; a zoológiának aránylag stabil szisztematikájához foghatót a legtöbb tudományágban, különösen azonban a szellemtudományokban, nem találunk; a skatulyák sorrendje, egymás alá és fölé rendelése igen gyakran iskola, vagy egyén kérdése.

Vonjuk le a konzekvenciákat. A fentemlített harmadik és negyedik érv — szóval az index-katalógus mellett felhozott döntő érvek — tarthatatlanok. Az index-katalógus sem arra nem képes, hogy egy helyre vonja össze az ugyanarra a tárgyra vonatkozó egész anyagot, sem arra, hogy az eseteknek legalább

nagyobbik részében könnyebben és egyszerűbben vezessen el a keresett könyvekhez, mint a szisztematikus katalógus. Az a kívánság, hogy az „összetartozó“ egy helyen vonassék össze, különben is semmitmondó; ha azt értjük alatta, hogy *minden* könyvtárlátogató egyhelyütt találja meg az őt érdeklő kérdésre vonatkozó egész anyagát a könyvtárnak, akkor teljesen abszurd. A tudományos és nemtudományos irodalom egész területét a szempontok légiói a vonatkozások, kapcsolatok olyan sűrű hálójával borítják el, melyet sem katalógusban, sem másképen regisztrálni nem lehet. A kérdés tehát csak az, hogy melyik katalógus bont meg kevesebb és kevésbé lényeges kapcsolatot, összetartozást és melyik teszi ezt következetesebben és elyszerűbben. Kétségtelenül a szisztematikus, mert ez szempontok szerint tagol és egyesít, míg az index-katalógus a tagolást véletlenül és önkényesen csinálja. Viszont igaz, hogy aki a gyógynövény-termesztést, vagy a fotografálást illetően keres tájékoztatást, vagy minden további szempont nélkül éppen csak szeretne valamit olvasni a harmincéves háborúról, vagy a Himalájáról, az az index-katalógusban fejtörés és előtanulmány nélkül boldogul. Ez azonban csak a népkönyvtáraknál döntő előny; a tudományos könyvtárak látogatóinak nagy többsége nem csak ennyit vár a katalógustól; ezeknek magasabb szükségleteit, kimerítő tájékoztatásra irányuló igényét a szisztematikus katalógus megbízhatóbban és kétségtelenül gyorsabban s egyszerűbben elégíti ki, mint az index-katalógus.

A publikum szempontja után legyen szabad érintenem a könyvtáros, illetve a könyvtári adminisztráció szempontját is: egyszerűbb, gyorsabb-e az index-katalógus készítése, mint a szisztematikusé? A válasz feltétlenül tagadó. Ha a szakkatalógus vezetője tisztába jött az előtte fekvő könyv tartalmával, akkor a munka nehezen már túl van, — megkeresni azt a szakot, illetve szakokat, amelyekbe a könyv belevág, már nem oly nehéz. Az index-katalógusnál csak ekkor kezdődik a munka nehezebbik része: megtalálni a jellemző rendszót, idegen fogalmak jellemzésére megfelelő kifejezést találni saját nyelvén, utánajárni annak, hogy az illető tárgy milyen rendsző alatt szerepelt már a katalógusban és hogy milyen utalások válnak szükségessé, szakcsoportokkal dolgozó index-katalógus esetén megkeresni azt az át-

fogó fogalmat, amely alá a munka besorozandó, — mindez lényegesen megnehezíti és lassítja a dolgát.

Természetesen, ha egy könyvtár annyira jól szituált, hogy megengedheti magának azt a luxust, hogy a szisztematikus katalógus mellett még egy katalógust készítsen, amely talán még több intelligenciát és föltétlenül több munkát föltételez, mint az előbbi, — akkor egyetlen érvet sem lehet felhozni az index-katalógus felállítása ellen. A szisztematikus katalógus mellett az index-katalógus kitűnő szolgálatokat tehet, — kétségtelenül jobbakat, mint a szisztematikus katalógushoz készült rendszó-regiszter, amely csak utalás s így csak kerülő úton vezet a célhoz. Ha azonban választani kell a szisztematikus és az index-katalógus között, a választás véleményünk szerint csak az előbire eshetik.

Korlátozott anyagi erők mellett is van azonban egy közvetítő megoldás, amely — különösen a katalóguscédulák mechanikus sokszorosítása esetén — említésreméltó munkatöbblettel nem jár s emellett mégis biztosítja az index-katalógus előnyeinek jórészét. Ez a gyakorlati szempontból kitűnő és mégis meglepően ritkán alkalmazott megoldás a Stichwort-katalógus, vagy mondjuk címszavas reál-katalógus. Hogy ennek sincsen magyar neve, az nem meglepő, hiszen egész Magyarországon csak egy ilyen katalógusról tudok: a pécsi egyetemi könyvtár Stichwort-katalógusáról, melyet hat évvel ezelőtt FITZ JÓZSEF állíttatott fel a könyvtárnak általa végrehajtott újjászervezése kapcsán.

A címszavas katalógus szigorúan a címhez, helyesebben a címléíráshoz tartja magát s a címnek, szükség esetén az alcímnek és a címléírás egyéb részeinek — mint a kiadó intézmény neve, részek címei — minden jellemző szavát kiveti külön vezérszóként.

Hátrányai az index-katalógussal szemben, hogy azok a címek, melyek nem jelzik precízen a könyv tartalmát, elsikkadnak benne. Az ilyen könyvek azonban csak igen kis százalékát teszik az anyagnak. Másik hátránya, hogy a könyvek nyelve szerint szétszórja az összetartozó anyagot; azonban ha megfelelő szisztematikus katalógus mellett áll a címszavas katalógus, akkor ennek a hátrálynak sincs nagy súlya.

Ettől a két ponttól eltekintve a címszavas katalógus kitűnően ellátja az index-katalógus dolgát. Ami a fő, használata éppoly egyszerű, mint az utóbbié, sőt még egyszerűbb, mert ez a katalógus biztosan elkerüli mindazokat a csökevényes szisztematizálásra csábító kísértéseket, melyeknek az index-katalógus csak a legkritkább esetben tud ellentállni. Ezért azután a publikum kisebb igényű része előszeretettel fogja használni a címszavas katalógust, — de még a nagyobbigényűek is a könyvtáros is előnyben fogja részesíteni a szisztematikus katalógus fölött olyan esetekben, amikor egyszerűbb, illetve teljességet nem igénylő tájékoztatásra van szüksége. Emellett olyan előnyei is vannak, melyekkel az indexkatalógus nem dicsekedhetik; így elsősorban az, hogy rögtöni útbaigazítást ad abban a nagyon is gyakori esetben, ha a kereső a szerző nevét nem, csupán a mű címét tudja. Ez az előny a szépirodalmi anyagnál is kitűnően érvényre jut, — tehát annál az anyagnál, amely az index-katalógusban alig helyezhető el célszerűen. Legfőbb előnyét már említettük: nem okoz említésre méltó munkatöbbletet, a szakozó tisztviselő érezhető újabb megterhelés nélkül, jóformán mechanikusan elláthatja főmunkája mellett.

Röviden úgy formulázhatjuk meg a két katalógus-típus egymáshoz való viszonyát, hogy a címszavas katalógus az index-katalógus szolgálatainak legalább 80%-át ellátja annak a munkaáldozatnak 20%-a fejében, amit az index-katalógus igényel. Egyedüli reál-katalógusnak — legalább is a tudományos könyvtárak számára — éppoly kevésbé kielégítő, mint az index-katalógus. Szisztematikus katalógus mellett azonban kétségtelenül megfelelőbb, mint az index-katalógus, — még pedig egyszerűen azért, mert a könyvtári adminisztrációban az ökonómiai szempontnak, az eredmény-áldozat-relációnak éppoly döntő súlya van, mint bármely más adminisztrációban.

DOMANOVSKY ÁKOS.